

Istra i jadransko pitanje u vrijeme stvaranja prve jugoslavenske države

Jurman, Matija

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:881516>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MATIJA JURMAN

**ISTRA I JADRANSKO PITANJE U VRIJEME STVARANJA
PRVE JUGOSLAVENSKE DRŽAVE**

Završni rad

Pula, 2023.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet

MATIJA JURMAN

**ISTRA I JADRANSKO PITANJE U VRIJEME STVARANJA
PRVE JUGOSLAVENSKE DRŽAVE**

Završni rad

JMBAG: 0303097232, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij povijesti

Predmet: Uvod u hrvatsku suvremenu povijest

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: prof. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2023.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Matija Jurman, kandidat za prvostupnika povijesti i arheologije, ovime izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 18. rujna 2023.

Student

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Matija Jurman, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod naslovom *Istra i jadransko pitanje u vrijeme stvaranja prve jugoslavenske države* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 18. rujna 2023.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD.....	5
1. LONDONSKI UGOVOR I TALIJANSKA ULOGA U PRVOM SVJETSKOM RATU.....	6
2. DJELOVANJE JUGOSLAVENSKOG ODBORA U RJEŠAVANJU JADRANSKOG PITANJA	10
3. KRAJ RATA I TALIJANSKA OKUPACIJA ISTRE.....	15
4. STVARANJE KRALJEVINE SHS, DIPLOMATSKA BORBA I RAPALLSKI UGOVOR.....	21
ZAKLJUČAK.....	27
LITERATURA	28
SAŽETAK	30
ABSTRACT	31

UVOD

Prvi svjetski rat bio je prekretnica, kako u svjetskoj tako i u istarskoj povijesti. Rat i poraće donijeli su iznimne geopolitičke, društvene i ekonomske promjene čije su se dalekosežne posljedice osjećale i u međuraću pa sve do Drugog svjetskog rata i njegovog poraća. Prvi svjetski rat je klimaks događaja koji su započeli krajem 18. i trajali kroz cijelo 19. stoljeće te su se manifestirali stvaranjem građanskog društva, nacionalnih država i ideja te propašću ostataka starog feudalnog društva.

Istra je rat dočekala u sastavu austrijskih zemalja Austro-Ugarske Monarhije, velike europske sile koja je, međutim, već duže vrijeme bila u krizi i davala naznake svoje konačne propasti. Iako je jedva preživjela revolucionarnu 1848. uz pomoć reakcionarnih snaga ruskog cara Nikole I., Habsburška Monarhija nije uspjela kasnijim apsolutističkim reformama pod kontrolu staviti brojne narode koji su u njoj živjeli i već imali svoje vlastite nacionalne ideje. Sve je to dovelo do sklapanja Austro-ugarske nagodbe 1867. i nastanka dvojne monarhije što je riješilo mađarsko pitanje unutar države, međutim ne i nacionalno pitanje slavenskog stanovništva Monarhije.

Nacionalna i politička gibanja 19. stoljeća na europsku su scenu donijela novu ujedinjenu Kraljevinu Italiju koja je u naletu optimističnog nacionalizma svoje blagostanje vidjela u širenju svoje vlasti na teritorije susjednih država na kojima je živio talijanski narod, ali i mnogi drugi narodi. Gospodarenje cijelim Jadranom tako je bio ideal talijanske vanjske politike i svako talijansko uplitanje u veći vojni sukob kao nagradu je moralo imati istočnojadransku obalu.

U ovom ću radu prikazati položaj istarskog poluotoka u kontekstu vojnog sukoba poznatog kao Prvi svjetski rat te njegov značaj u međunarodnoj politici u poraću i kontekstu mirovnih konferencija i sporazuma. Obradit ću glavne političke aktere, njihove ratne ciljeve, talijansku i jugoslavensku nacionalnu ideju, međunarodne faktore koji su utjecali na sudbinu Istre i rješavanje jadranskog pitanja u poraću te stanje na terenu u vidu teritorijalnih promjena. Ovaj rad ću vremenski ograničiti na vrijeme stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te na Rapallski ugovor iz 1920. kao poratno rješenje jadranskog pitanja.

1. LONDONSKI UGOVOR I TALIJANSKA ULOGA U PRVOM SVJETSKOM RATU

Napadom Austro-Ugarske na Srbiju u ljeto 1914. aktivirao se sustav savezništava u Europi stvaran krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Kraljevina Italija se na početku sukoba našla unutar trojnog saveza Centralnih sila s Njemačkom i Austro-Ugarskom koje su se našle nasuprot Velikoj Britaniji, Francuskoj i Rusiji okupljenima u Antantu. Njemačka je stala uz Austro-Ugarsku u napadu na Srbiju, dok Rusija kao zaštitnica pravoslavnih zemalja staje iza Srbije te joj Njemačka naviješta rat, a zatim se u sukob uključuju Francuska i Velika Britanija. Tako započinje Prvi svjetski rat, poznat i kao Veliki rat.

Italija je početkom rata isticala izrazito defanzivnu prirodu trojnog saveza te proglasila neutralnost.¹ Neutralnost na početku nije ugrožavala ratne napore Centralnih sila koje su na zapadu i u Srbiji bile u ofanzivi, a na istoku u defanzivi. Rovovski rat na zapadu i neuspjesi Austro-Ugarske u Srbiji pokazali su slabosti Centralnih sila i nagnale Italiju da u budućnosti razmisli o svojoj ulozi unutar sukoba.² U Italiji je kao mladoj državi bujao nacionalizam koji se očitavao snažnim iredentističkim idejama i pretenzijama prema nekim pokrajinama sa značajnom talijanskom manjinom i tradicijom. Iako je bila u savezu s Austro-Ugarskom, ona pretenzije prema istočnoj obali Jadrana, Južnom Tirolu, Furlaniji i Trstu nikad nije napustila te je sve više počela povlačiti ta pitanja kao uvjet neutralnosti. Italija je bila otvorena prema oba tabora te je pregovarala i s Antantom.

Predsjednik talijanske vlade je od 1914. bio Antonio Salandra, a ministar vanjskih poslova i vođa talijanske diplomacije Sidney Sonnino. Sonnino je u svojem prijašnjem političkom djelovanju odbacio iredentizam kao „dječju bolest“, a za srpanjske krize i početka rata zagovarao je stav vjernosti Trojnom savezu i uključanja u rat na strani njegovih članica.³ Iako je zagovarao stranu Centralnih sila kao najpovoljniju za talijanske nacionalne interese, Sonnino je uvidio mogućnost preraspodjele interesnih sfera s obzirom da je Trojnim savezom zagarantirano da ni Austro-Ugarska ni Italija neće bez konzultacija pokušati mijenjati uspostavljeni status quo na Balkanu, a što je Sonnino vidio u austrougarskoj okupaciji Srbije. Sonnino je

¹ Cattaruzza, Marina, „The Making and Remaking of a Boundary – the Redrafting of the Eastern Border of Italy after the two World Wars“, *Journal of Modern European History*, 1, 2011., 67.

² Seton-Watson, R. W., „Italian Intervention and the Secret Treaty of London“, *The Slavonic Review*, 14, 1926., 273.

³ Isto, 271.

tako preko talijanskog poslanika u Beču, vojvode Giuseppea Avarne, tražio razgovore o mogućoj teritorijalnoj kompenzaciji.⁴ Austrijski ministar vanjskih poslova Leopold Berchtold je odbacio talijanske zahtjeve za kompenzacijom tvrdeći da se radi o ratu za obranu granica, odnosno Bosne i Hercegovine, a ne o ofenzivnom djelovanju s ciljem istrebljenja Srbije. Sonnino međutim ustraje smatrajući da je dogovor sa saveznicama moguć i puno poželjniji od rata, vrši pritisak preko njemačke diplomacije na Berchtolda kako bi došlo do traženih ustupaka.⁵ Prvi zahtjevi su išli prema austrijskom prepuštanju Trentina i Trsta Talijanima. Berchtold je s vremenom postao otvoreniji prema ideji ustupaka Italiji, međutim usmjereniji na Albaniju gdje je bio spreman na poneke ustupke.

Berchtold je zbog tog popustljivog stava prema Italiji ubrzo morao i dati ostavku na poziciju šefa austro-ugarske diplomacije pod pritiskom ministra financija Tisze i cara Franje Josipa te na njegovo mjesto dolazi grof Stephan Burian koji je bio puno radikalniji i zastupao je stranku koja nije željela nikakav kompromis s Italijom koji bi uključivao teritorijalne ustupke.⁶

Bilo kakva mogućnost dogovora je tada postala još manje moguća. Burian je nepopustljivo branio politiku protiv ustupaka smatrajući kako Italija nije spremna za rat i da su Sonninove prijetnje prazne. U isto vrijeme situacija na bojištima nije išla u korist Austro-Ugarske. Na srpskom bojištu su propale dvije ofenzive, dok je na istočnom polako nastupalo stanje kao i na zapadu i svaka mogućnost brze pobjede je propala. Takav je razvoj događaja nagnao Sonnina na još čvršći stav prema Burianu te se nadao da će time i uz podršku njemačkog šefa diplomacije Bernharda von Bülowa potpuno slomiti austrijski otpor i bez rata doći do željenih teritorija koji su u međuvremenu počeli uključivati i Istru. Burian je popustio i postao otvoren za talijanske zahtjeve. Sonnino, iako je povukao svoju službenu ponudu, prihvatio je pregovore pod uvjetima apsolutne tajnosti, provedbe zahtjeva odmah po dogovoru i trajanja dogovora za cijelog trajanja rata. Burian pristaje na prvi i treći zahtjev, ali ističe nemogućnost pristanka na drugi s obzirom da bi to uzrokovalo pobune u vojsci. Naime, velik broj domova austrougarskih boraca bi se našao u drugoj zemlji dok su oni na bojištu te su

⁴ Isto, 273.-274.

⁵ Isto, 274.

⁶ Isto, 276.

Burian i Bülow davali razne garancije o provedbi dogovora nakon rata, na što Sonnino nikako nije pristao i razgovori su još jednom, a tad i zauvijek, prekinuti.⁷

Sonnino je gotovo usporedno vodio i pregovore s Antantom čijim je predstavnicima bilo puno lakše obećati Italiji željene teritorijalne promjene te je zbog toga stalno inzistirao na potpunoj tajnosti. Sonnino je pregovore vodio preko svog veleposlanika u Londonu markiza Giuglielma Imperialija dok su na strani Antante sudjelovali Sir Edward Grey, Herbert Asquith, Theophile Delcasse i Sergei Sazonov. Sazonov je u početku skeptičan i smatra da se talijanska pomoć u ratu treba odbiti, iako kasnije ponavlja skepticizam, ali napominje da ako Francuska i Velika Britanija prihvate Italiju kao novu saveznicu, Rusija neće praviti probleme. Rusija je tada smatrana zaštitnicom Slavena te ističe prvi put i potrebu poštovanja i uzimanja u obzir i interesa južnoslavenskih naroda koji žive na tom području i dapače, čine apsolutnu većinu.

Nacionalne ideje Hrvata i Srba na području Austro-Ugarske počinju se oblikovati za vrijeme narodnog preporoda te su nakon revolucije 1848. već veoma oblikovane. Dalmacija nije nikakva iznimka te su težnje tamošnjeg stanovništva usmjerene na buduće ujedinjenje s Hrvatskom i Slavonijom. Osim u Zadru, koji je bio središte Dalmacije, Slaveni su apsolutna većina u Dalmaciji. Sazonov tako smatra da bi udovoljavanje svim talijanskim zahtjevima u budućnosti moglo prouzročiti samo još više sukoba motiviranih time da bi Hrvati i Srbi željeli ostvariti svoje pravo na jadransku obalu.

Pitanje državne pripadnosti južnoslavenskih naroda nije riješeno niti se pokušalo riješiti, ali su se Antantini pregovarači u osnovi složili da im se mora osigurati izlaz na more bez obzira na talijanske megalomanske zahtjeve. Krajnjim tekstom sporazuma Hrvatska je, u kojem se god državnom položaju nalazila nakon rata, trebala dobiti obalu od Voloskog zaljeva do granice Lisarica-Tribanj zajedno s čitavim ugarskim primorjem i Rijekom kao velikom trgovačkom lukom i manjim lukama Novi i Karlobag te otoke Krk, Prvić, Sv. Grgur, Goli i Rab. Područje južno od rta Planka pa sve do rijeke Drim podijelili bi u svojim interesnim zonama Srbija i Crna Gora.⁸ Megalomanske želje Italije nisu uspjele pronaći podršku Antante, međutim okupacijom

⁷ Isto, 278.-279.

⁸ Šišić, Ferdo, *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu: Zbirka akata i dokumenata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1920., 7.-8.

važnih gradova poput Pule i Zadra te nametanjem de facto protektorata Albaniji ona bi postala uvjerljivo najmoćnija sila Jadrana.

Iako Rusija, zbog pritiska javnosti koja je bila izrazito zaštitnički nastrojena prema Slavenima, nije bila oduševljena talijanskim zahtjevima i ulogom, Grey je smatrao da je najbitnije staviti dodatni pritisak na Centralne sile pod svaku cijenu. S tim ciljem Raymond Poincare piše i caru u Petrograd s obzirom da jedino Sazonov ne pristaje u potpunosti na talijanske zahtjeve na što mu on uzvraća kako je izdao naredbu svojoj vladi da prihvati te zahtjeve. Tako ugovor 26. travnja 1915. u Londonu potpisuju Grey, Paul Cambon i grof Alexander von Benckendorff u ime sila Antante te markiz Imperiali s talijanske strane. Posljedice ugovora i njegova primjena u poraću će biti ključna u daljnjoj povijesti istočnojadranske obale, ali i povijesti južnoslavenskih naroda i njihovih državnih integracija u 20. stoljeću te predstavlja ključan dokument za hrvatsku suvremenu povijest.

Italiji su obećani Trentino, cisalpinski Tirol, Trst, grofovije Gorica i Gradiška, Istra s otocima Cresom i Lošinjem te još neki manji kvarnerski otoci i Dalmacija na sjeveru od Lisarice i Tribnja do rta Planka na jugu te svi otoci osim Velikog i Malog Drvenika, Čiova, Šolte i Brača.⁹ Sam Londonski ugovor, iako primarno usmjeren na uključivanje Italije u rat, predviđa i podjelu dijela austrougarskog teritorija i između Srbije te Crne Gore, ali i eventualno ostvarenje velikosrpske ideje davanjem Bosne i Hercegovine, Srijema, Slavonije i Dalmacije južno od rta Planka Srbiji. Londonski ugovor tako prerasta okvire sporazuma koji je trebao Italiji osigurati teritorijalne probitke i postaje ugovor koji stvara novu interesnu podjelu Balkana.

⁹ Isto, str. 6.-7.

2. DJELOVANJE JUGOSLAVENSKOG ODBORA U RJEŠAVANJU JADRANSKOG PITANJA

Početak rata velik broj jugoslavenskih intelektualaca i političara napustio je Austro-Ugarsku i raspršio se po Velikoj Britaniji, Francuskoj i Italiji. U zemljama Antante mogli su slobodno djelovati i razvijati propagandu u svrhu rješavanja jugoslavenskog pitanja. Razgovori o osnivanju tijela koje će promicati interese Južnih Slavena s područja Austro-Ugarske započeli su još krajem 1914., dok je konstituirajuća sjednica Jugoslavenskog odbora održana 1. svibnja 1915. u Parizu. Samo sjedište odbora bilo je u Londonu, dok su uredi bili i u Parizu, Ženevi, Petrogradu, Washingtonu i Rimu. Ključna osoba u diplomatskom djelovanju odbora te njegov predsjednik bio je Ante Trumbić, a osim hrvatskih političara članovi su bili i srpski političari izbjegli iz Bosne i Hercegovine ili Hrvatske te slovenski političari. Odbor je djelovao u inozemstvu i njegovi su članovi često bili aktivni u međunarodnoj diplomaciji smatrajući se predstavnicima interesa i volje Južnih Slavena pod austrougarskom vlašću. Rješenje jugoslavenskog pitanja vidjeli su izvan Austro-Ugarske i u uniji s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom.

Zahvaljujući boravku u državama Antante te kontaktima s njihovim diplomatskim predstavnicima, članovi Odbora uspijevaju rano doći do saznanja o Londonskom ugovoru i njegovim potencijalno katastrofalnim posljedicama za rješavanje južnoslavenskog pitanja. Odmah su krenuli u borbu protiv njegova ostvarivanja te s upoznavanjem javnosti s jadranskim i jugoslavenskim pitanjem. Odbor je u toj borbi imao problem međunarodnog priznanja koje mu je otežavalo bilo kakve pregovore s talijanskom diplomacijom o mogućoj reviziji Ugovora ili ozbiljniju ulogu na eventualnoj mirovnoj konferenciji. Kada je Trumbić postavio pitanje priznanja Jugoslavenskog odbora za svog posjeta Francuskoj u srpnju 1917., francuski ministar vanjskih poslova Stephen Pichon je odgovorio: „Nemojte ništa sumnjati. Radite s povjerenjem, mi smo za vas bez ograničenja. Neprilika nam je samo Italija, treba da tražimo način da se među saveznicima ne svađamo.“¹⁰ Pichonov odgovor je najbolji primjer onoga što čeka Jugoslavenski odbor u borbi za priznanje. Dao je naslutiti da će priznanje Odbora biti vrlo teško ostvarivo te da Francuska i Velika Britanija nemaju namjeru priznati Odbor bez pristanka Italije. Eventualno priznanje Odbora dovelo bi do raskola među

¹⁰ Šepić, Dragovan, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije: Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918.*, Čakavski sabor, Izdavački centar, Pula, Rijeka, 1989., 47.

članicama Antante zbog moguće revizijom Londonskog ugovora budući da bi tada postojala i treća strana koju bi članice Antante priznale kao svoju saveznicu, a s obzirom na postojanje jugoslavenskih legija i kao ratujuću stranu u sukobu.

Želeći postići priznanje, Trumbić je pregovarao s talijanskom vladom ciljajući njene elemente naklonjenije južnoslavenskom cilju. Sonnino je smatrao kako za talijanske interese ne bi bilo korisno priznati Jugoslavenski odbor kao predstavnika Južnih Slavena Monarhije s obzirom da je zastupajući politiku protiv konačnog raspada Austro-Ugarske želio spriječiti stvaranje nove države na području na koje je Italija pretendirala.¹¹ U slučaju očuvanja Austro-Ugarske nakon rata bi, u slučaju pobjede, Italija mogla bez većih problema prisiliti Austro-Ugarsku na teritorijalne ustupke obećane Londonskim ugovorom. Takav stav talijanske vlade nije naišao na simpatije ostalih sila Antante koje su se opredijelile za rušenje Austro-Ugarske te su brojni talijanski diplomati upozoravali Sonnina na štetnost takvog stava. Uvidjevši da Sonnino nije spreman ni na kakav kompromis koji bi isključivao potpunu provedbu Londonskog ugovora, Trumbić je stupio u kontakt s talijanskim premijerom Vittorinom Orlandom u kojem je vidio vođu blaže politike prema Južnim Slavenima. Trumbić i delegacija Jugoslavenskog odbora posjetili su Orlanda nakon talijanske pobjede na Piavi želeći riješiti pitanje jugoslavenskih dobrovoljaca.¹²

Trumbić je smatrao da se na području Italije od južnoslavenskih zarobljenika trebaju formirati Jugoslavenske legije koje bi se popunjavale na dobrovoljnoj bazi te bi se trebale uklopiti u sastav srpske vojske i položiti zakletvu srpskom kralju, a odlučile bi žele li se boriti na talijanskom ili solunskom bojištu.¹³ Orlando nije mogao prihvatiti zahtjeve da se jedinice uklope u srpsku vojsku i polože zakletvu srpskom kralju, iako se složio da dobrovoljačke legije trebaju biti formirane. Kako je talijanska vlada onda namjeravala riješiti dobrovoljačko pitanje? Odgovor se može pronaći u Orlandovoj i Sonninovoj izjavi u ime vlade kako se srpski zarobljenici mogu javljati za služenje u srpskoj vojsci, a jugoslavenski zarobljenici mogu formirati vlastite legije kako bi se borili na talijanskom bojištu. Iz toga se očitava smjer u kojem talijanska vlada počinje odvajati Srbe od Hrvata i Slovenaca.¹⁴ Želeći time unijeti nemir sigurno su smatrali kako će se o rješenju jadranskog pitanja lakše dogovoriti s vladom Kraljevine Srbije nego s

¹¹ Isto, 26.-27.

¹² Isto, 43.-44.

¹³ Isto, 46.

¹⁴ Isto, 44.

Jugoslavenskim odborom čime je talijanska vlada stavila još jednu prepreku na stvaranje jugoslavenskih legija i dokazala da su sve njene izjave o podršci jugoslavenskoj ideji lažne.

Pitanje buduće granice Trumbić je pokušao riješiti sporazumom s izaslanikom Talijanskog odbora za sporazum između naroda podloženih Austro-Ugarskoj Andreom Torreom. Ugovor je potpisan 7. ožujka 1918., a prihvaćen na Prvoj konferenciji potlačenih naroda Austro-Ugarske u Rimu. Dogovorivši suradnju jugoslavenskog i talijanskog naroda u borbi protiv Austro-Ugarske te zalaganje za njen konačni pad, obvezuju se pitanje granica na istočnojadranskoj obali „riješiti prijateljski i u interesu budućih dobrih i iskrenih odnosa između oba naroda pojedine teritorijalne sporove na osnovu načela narodnosti i prava narodnog samoodređenja“.¹⁵ Time je predviđeno rješavanje jadranskog pitanja na načelima američkoga predsjednika Woodrowa Wilsona o samoodređenju koje bi predviđalo demokratsko rješenje, odnosno vjerojatno održavanje plebiscita o pripadnosti pojedinih područja. Ovakve izjave i ugovori potpisani od strane talijanskih dužnosnika postali su standard u njihovom odnošenju prema ovom pitanju. Davši razna obećanja koja nikad nije namjeravala ispuniti, talijanska vlada je željela svojim saveznicama lažno prikazati kako je ona spremna podržati južnoslavenske narode Austro-Ugarske u njihovoj nacionalnoj borbi, dok ustvari nije željela stvaranje Jugoslavije kao ni raspad Austro-Ugarske što bi moglo zakomplicirati rješavanje jadranskog pitanja u njenu korist.

Problem priznavanju Jugoslavenskog odbora predstavljao je i odnos talijanske vlade s vladom Kraljevine Srbije koja je smatrala kako Južni Slaveni iz Austro-Ugarske, za razliku od Čehoslovaka i Poljaka, već imaju državu koja će zastupati njihove interese.¹⁶ Temelj takvom postupanju srpska vlada je pronašla u Niškoj deklaraciji iz 1914. kojom se određuju ratni ciljevi srpske vojske u Prvom svjetskom ratu te Krfskoj deklaraciji o uređenju buduće jugoslavenske države. Srpska vlada je Niškom deklaracijom kao svoj ratni cilj postavila sljedeće: „Uverena u rešenost celoga srpskoga naroda da istraje u svetoj borbi za odbranu svoga ognjišta i svoje slobode, Vlada Kraljevine smatra kao svoj najglavniji i u ovim sudbonosnim trenucima jedini zadatak da obezbedi uspešan svršetak ovog velikog vojevanja koje je, u trenutku kad je započeto, postalo ujedno borbom za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca. Sjajni uspeh koji ima da kruniše ovo vojevanje iskupiće

¹⁵ Šišić, 15.

¹⁶ Šepić, 48.

obilato krvave žrtve koje današnji srpski naraštaj podnosi.“¹⁷ Srpska vlada je na narodno ujedinjenje uvijek gledala kao na „prisajedinjenje“ odnosno pripajanje Kraljevine Crne Gore i jugoslavenskih područja Austro-Ugarske Kraljevini Srbiji u čemu su neki članovi Jugoslavenskog odbora predvođeni Franom Supilom opravdano vidjeli velikosrpske aspiracije srpskog vodstva. Predsjednik srpske vlade Nikola Pašić je na Odbor gledao kao na tijelo koje bi trebalo pomagati napore srpske vlade u borbi za oslobođenje Srba, Hrvata i Slovenaca Austro-Ugarske, a nikako kao na međunarodno predstavništvo tih naroda.¹⁸

Dugo željeni izlaz na more koji nije diplomatski uspjela ostvariti nakon Balkanskih ratova, Kraljevina Srbija ostvarila bi provedbom Londonskog ugovora koji je obalu od rta Planka na sjeveru do rijeke Drim podijelio između Srbije i Crne Gore. Tada je Srbiji ponuđeno takozvano velikosrpsko rješenje uz već otprije aktualno jugoslavensko rješenje. Pašić zbog toga također nije želio neku veću reviziju Londonskog ugovora nego rješavanje tog pitanja na konferenciji mira. Želeći ostvariti ulogu ujedinitelja nakon rata i povlašten položaj u odnosu na krajeve bivše Austro-Ugarske, vlada Kraljevine Srbije odbijala je priznati Odbor, međutim, pod pritiskom britanske vlade će upravo s Odborom morati postići sporazum o uređenju buduće jugoslavenske države.

Prvi ugovor dviju strana predstavlja Krfska deklaracija kojom se po kraju rata predviđa stvaranje jugoslavenske države. Država je trebala biti ustavna, demokratska, parlamentarna monarhija s vladarskom dinastijom Karađorđevića. Deklaracijom se ističe kako „teritorija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvata svu onu teritoriju, na kojoj živi naš troimeni narod u kompaktnoj i neprekidnoj masi, i ona se bez povrede životnih interesa celine ne bi smela krnjiti... Po načelu narodnog samoopredeljenja ni jedan deo ove države ne može se prisilno odvojiti i prisajediti drugoj kojoj državi bez pristanka samoga naroda“.¹⁹ Time se odbacuju talijanska presezanja na istočnu obalu Jadrana kao područje na kojem u većini žive slavenski narodi. Iako je stvaranje jugoslavenske države postalo tim ugovorom realna mogućnost i obaveza srpske vlade, ona i dalje nije priznavala Odbor znajući da će time ugroziti nadmoćnu poziciju koju je nad njim držala.

¹⁷ Čulinović, Ferdo, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., 25.

¹⁸ Šepić, 48.

¹⁹ Šišić, 11.-12.

Odbor se nalazio u teškoj situaciji u kojoj su bez međunarodnog priznanja njegovi članovi bili onemogućeni sudjelovati u bilo kakvim sporazumima i državno-obvezujućim aktima koji bi povoljnije riješili jadransko pitanje i pitanje ujedinjenja sa srpskom vladom. Trumbić je jedine saveznike mogao pronaći u nekim britanskim i francuskim diplomatskim krugovima, u Wilsonovom načelu samoodređenja koje mu je pružalo podlogu da na temelju većinskog slavenskog stanovništva spornih područja demokratskim načinom ospori provedbu Londonskog ugovora te u suradnji sa srpskom oporbom koja je po pitanju ujedinjenja kontrirala Pašiću i njegovim radikalima vidjevši u hegemonističkoj poziciji Srbije opasnost za stabilnost buduće države.

3. KRAJ RATA I TALIJANSKA OKUPACIJA ISTRE

Neučinkovitost austrougarske vojske prvi put se ogleda u porazima na Ceru i Kolubari. Najveće gubitke i neizbježan vojni slom navijestila je ofenziva ruskoga generala Alekseja Aleksejeviča Brusilova 1916. kada u svega tri mjeseca Austro-Ugarska gubi po nekim procjenama i do milijun vojnika i tada posljednji put djeluje samostalno u donošenju vojnih odluka, nakon toga će gotovo u potpunosti potpasti pod utjecaj njemačkog zapovjedništva. Jedino bojište na kojem se Austro-Ugarska drži relativno stabilno je talijansko. Na tom bojištu je general Svetozar Borojević uspio odbiti jedanaest talijanskih ofenziva, dok je dvanaestu bitku na Soči austrougarska vojska vodila ofanzivno i prodrla duboko u talijanski teritorij čime je Italiju gotovo izbacila iz rata.

Austrougarska vojska do tada je već imala prevelike probleme koji su pridonijeli katastrofalnom porazu u bitci kod Vittorio Veneta. Tim porazom dolazi do potpunog raspada vojske na talijanskom bojištu i potpisivanja primirja u Villa Giusti. U tom trenutku je vojska sastavljena od raznih naroda, čiji su politički vrhovi već odlučili napustiti Austro-Ugarsku, doživjela veliki pad morala s obzirom da su pripadnici tih naroda počeli dezertirati. Uvjetima mira austrougarska je vojska morala biti evakuirana iz svih krajeva koji su Italiji obećani Londonskim ugovorom i na koje je ona aspirirala.

Država Slovenaca, Hrvata i Srba proglašena je u Zagrebu 29. listopada 1918. te je svojim smatrala i područja koja su Italiji obećana Londonskim ugovorom. Država SHS nastala je kao država Južnih Slavena na području Austro-Ugarske, a kao glavni cilj imala je ostvariti ujedinjenje tih krajeva sa Srbijom i Crnom Gorom te svoju teritorijalnu cjelovitost. Narodno vijeće SHS bilo je glavno upravno tijelo novostvorene države koja se ubrzo proglasila prijateljskom Antanti i tražila međunarodno priznanje.²⁰ Vijeće, naime, nije raspolagalo velikim brojem vojnih jedinica te upućuje poziv za mobilizacijom, međutim on ne nailazi na gotovo nikakav odaziv kod već izmučenih jedinica i stanovništva željnih mira.²¹ Veliki problem predstavlja i zeleni kadar koji su činile skupine odmetnutih vojnika i dezertera koji se skrivaju po šumama i pljačkaju lokalno stanovništvo.²² Vijeću se carevom zapovijedi od 30. listopada predala moćna

²⁰ Štambuk-Škalić, Marina, Matijević, Zlatko, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: 1918 - 1919. Izabrani dokumenti*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2008., 175.

²¹ Ruk, Filip, *Oružane snage Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u arhivskoj građi. Diplomski rad*, Sveučilište u Zagrebu, 2018., 37.-38.

²² Isto, 41.

austrougarska mornarica, no ni ona neće biti od velike koristi zbog nedostatka mornara kao i zapovjednog kadra.²³

Talijanskoj vojsci tako ništa ne stoji na putu brzok okupaciji Goričke, Tirola, Trsta, Slovenskog primorja i Istre. Zbog potpune anarhije koja vlada područjem Austro-Ugarske u njenim posljednjim danima, iz Trsta jugoslavenskom torpiljarkom u Veneciju 1. studenog odlazi izaslanstvo Odbora javnog spasa s po dva talijanska i jugoslavenska predstavnika tražeći pomoć oko opskrbe stanovništva i održavanja javnog reda u vidu vojne okupacije. Delegaciju prima admiral Paolo Marzola koji već sutradan šalje vojsku s ciljem pomoći Trstu.²⁴ Sličnu reakciju na tešku situaciju ima i pulski Odbor Narodnog vijeća SHS koje šalje izaslanstvo jugoslavenske mornarice koja se s talijanskim predstavnicima sastaje kod otoka Sveti Ivan na Pučini. Dogovoren je prekid neprijateljstva i obavijestilo se talijansko zapovjedništvo da jugoslavenska mornarica nije sposobna otploviti za Krk po traženju Antantinog Vrhovnog vijeća zbog nedostatka stručne posade. Tako je talijanska mornarica na poziv Narodnog vijeća 5. studenog ušla u Pulu gdje je svečano dočekana kao vojska članice Antante.²⁵ Talijanska vojska i mornarica su tako na poziv lokalnih Odbora Narodnog vijeća ušli u sva veća istarska središta okupiravši tako većinu prostora na koje je Italija imala pravo Londonskim ugovorom.

Kontroverze nastaju za dolaska talijanskih jedinica i neposredno nakon, kada se otkriva pravi karakter talijanske okupacije. Zbog prijetnji glađu i anarhijom gradska tijela vlasti i narodna vijeća stupaju u kontakt s talijanskim zapovjedništvom kao silom pobjedničke Antante od koje očekuju isključivo pomoć u rješavanju problema i okupaciju koja će biti vojnog karaktera te neće zadirati u civilnu vlast Odbora Narodnog vijeća. Talijanska okupacija, naime, nikad nije trebala biti takvog karaktera već je bila okupacija s ciljem da te prostore osigura za Kraljevinu Italiju, što je ona smatrala svojim pravom po tekstu Londonskog ugovora. Nespremnost i naivnost tijela vlasti Države SHS najbolje opisuje situacija nakon dolaska talijanske vojske u Trst: „General Petitti di Roreto već 4. studenog raspustio je Odbor javnog spasa a uspostavio predratno općinsko vijeće ističući da je talijanska vojska okupirala Trst po pravu osvajača (*diritto di conquista*). Krajevni narodni svet upozorio je 4. studenog u posebnoj izjavi da je

²³ Čulinović, 78.-79.

²⁴ Šepić, 138.-139.

²⁵ Isto, 139.

Odbor javnog spasa zatražio okupaciju Antantinih trupa isključivo radi prehrane stanovništva i javne sigurnosti...“²⁶

Princip je bio takav da bi talijanski zapovjednici po ulasku u mjesta davali vrlo pomirljive izjave te nastojali ne uplitati se previše u rad jedinica lokalne uprave kako ne bi izazvali neželjeno nezadovoljstvo. Situacija se mijenja kada im dođu pojačanja s kopna pomoću kojih uspijevaju ostvariti dovoljnu vojnu prisutnost za preuzimanje i civilne vlasti te potpuno raspuštanje dotadašnjih, uglavnom miješanih talijansko-jugoslavenskih tijela te vlast predaju potpuno u talijanske ruke.

Pobliže ću opisati okupaciju Pule i događaje nakon nje. Krajem listopada 1918. vlast u Puli preuzeli su Odbor Narodnog vijeća SHS i talijanski Odbor javnog spasa koji su odlučili surađivati kako bi održali vlast i javni red. Situacija u Puli, iako teška, bila je drukčija od one u Trstu. U Puli su postojale jugoslavenske vojne postrojbe te postrojbe sastavljene od pripadnika drugih nacija pa su tako u gradu bile čehoslovačke, poljske te rumunjske postrojbe. Grad je također bio štićen zavidnom mrežom utvrda, baterija i bunkera koji su se prostirali od Fažane do Medulina te štitili cijeli pulski akvatorij. Carevom zapovjedi od 30. listopada cijela austrougarska mornarica se predaje Narodnom vijeću SHS pa tako pulsku luku štite i bojni brodovi. U noći s 31. listopada na 1. prosinca odigrava se incident koji je uvelike oslabio obrambeni potencijal pulske luke. Talijanski diverzanti uspješnom akcijom potapaju zapovjedni brod *Viribus Unitis* pri čemu je poginuo i zapovjednik flote, kontraadmiral Janko Vuković Podkapelski.

Nakon incidenta, u Puli je zavladao bezvlašće te su zabilježeni slučajevi pljačke i provala u vojna skladišta iz kojih su mornari i građani krali odjeću i ostale potrepštine. Zapovjedništvo nad mornaricom preuzima kontraadmiral Metod Koch koji djeluje potpuno neovisno od Narodnog vijeća i talijanskog Odbora pa s ciljem zaštite flote te položaja Pule i Istre u okviru Države SHS poziva američku i britansku flotu u luku kako bi se spriječila isključivo talijanska okupacija.²⁷ Njegovi pozivi, naime, prolaze bez odgovora te se 3. studenog šalje izaslanstvo na već spomenute pregovore. Treba spomenuti i epizodu kada 2. studenoga u grad dolaze postrojbe 79. pukovnije poznatije kao „Jelačićevci“ u jačini jedne satnije. Pukovnija je poslana u Pulu na suđenje nakon pobune koju su izazvali u Rijeci, međutim zbog kaotičnog stanja u Puli, oni djeluju u

²⁶ Isto, 140.

²⁷ Dukovski, Darko, „Talijanska okupacija Istre 1918-1920.“, 1918. u *Hrvatskoj povijesti*, ur. Željko Holjevac, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., 118.-119.

Puli kao čuvari vojnih objekata i bivaju okosnicom buduće Narodne straže te polažu i zakletvu Državi SHS. Iz Pule odlaze 19. studenog nakon dolaska francuskog, američkog i britanskog brodovlja u pulsku luku.²⁸

Talijanska vojska s okupacijom Pule započinje 5. studenog. Talijansko brodovlje u luku uplovljava toga dana pod zapovjedništvom kapetana fregate Uga Foschinija dok se mornaričko pješništvo iskrvalo u Fažani još 3. studenoga, a ušlo u Pulu nakon mornarice.²⁹ Talijanski zapovjednik Pule admiral Umberto Cagni stupio je u kontakt sa zapovjedništvom jugoslavenske mornarice, kontraadmiralom Kochom i admiralom Dragutinom Pricom te proglasio okupaciju u ime Antante kako bi umirio dužnosnike Države SHS. Međutim, i u slučaju Pule nastavlja se procedura koja se dogodila i u Trstu. Prema odredbama mira u Villa Giusti zatečena upravna tijela vlasti trebala su ostati netaknuta do aneksije, no ipak vlast preuzima talijansko Vrhovno vojno zapovjedništvo te razrješuje Odbor Narodnog vijeća. Cagni 10. studenoga imenuje članove gradske skupštine, koji u tom trenutku još bivaju mješoviti hrvatsko-talijanski, no već 19. studenog, nakon što dobiva naredbu o postavljanju vojnih guvernera na čelo pokrajinskih vlasti, on raspušta skupštinu te imenuje novu koju čine samo talijanski članovi. Tim je činom i formalno lokalna vlast kompletno predana u ruke pulskih Talijana.³⁰

Što se tiče same upravne organizacije za vrijeme okupacije u Istri, ona je bila dio Julijske krajine čije je upravno središte bio Trst. Središte pokrajinske vlasti bio je Poreč, dok je Istra bila podijeljena na šest kotareva sa središtima u Puli, Poreču, Kopru, Malom Lošinj, Pazinu i Voloskom. Vlast u kotarima obnašali su civilni komesari, a u općinama načelnici. Ubrzo se osniva i Središnji ured za nove pokrajine Kraljevine Italije koji je trebao upravljati novostečenim područjima u prvoj poratnoj godini. Nedugo nakon toga ukinut je položaj vojnih guvernera te umjesto njih vlast preuzimaju generalni civilni komesari.³¹ Tako se jednim potezom vojna okupacijska vlast zamijenila civilnom čime se s talijanske strane pokušalo riješiti pitanje civilne vlasti i prije same aneksije.

²⁸ Tominac, Nikola, „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“, *1918. u Hrvatskoj povijesti*, ur. Željko Holjevac, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., 318.-319.

²⁹ Dukovski, „Talijanska okupacija Istre 1918-1920.“, 119.

³⁰ Isto, 120.-121.

³¹ Dukovski, Darko, *Hrvatska povijest 20. stoljeća: Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918.-1947.)*, Leykam International, Zagreb, 2010., 19.-20.

Talijanska okupacijska vlast ubrzo počinje s procesima progona hrvatskih političara i intelektualaca iz Istre. Talijanska tajna služba pripremila je popise nepoćudnih dok su mnogi Hrvati i Nijemci micani iz javnih službi te zamjenjivani Talijanima. Započinje proces doseljavanja Talijana iz Kraljevine Italije poznatijih kao *regnicola* čime se namjeravao osnažiti talijanski karakter Istre.³² Osim jačanja talijanskog karaktera željelo se potpuno asimilirati slavensko stanovništvo Istre. Zatvarane su hrvatske i slovenske kulturne institucije te proganjano i slavensko svećenstvo koje se nakon toga opet zamjenjivalo talijanskim. Poseban je trn u oku bilo školstvo te su okupacijske vlasti ukidale hrvatske i slovenske škole proganjajući njihove učitelje. Vjekoslav Bratulić tvrdi da je prije talijanske okupacije na području Istre bilo 239 hrvatskih i slovenskih škola, no taj se broj 1919. smanjio za 109.³³ Hrvatske škole su s velikim uspjehom zatvarane u kotarima gdje je postojalo središte s jakim talijanskom kulturnom tradicijom poput Pule, Malog Lošinja, Poreča i Kopra, dok se u kotarima s gotovo čistim hrvatskim stanovništvom i povećao broj škola na hrvatskom jeziku pa tako kotarevi Pazin i Volosko bilježe rast s obzirom da se dio prognanih učitelja tamo nastanio i nastavio svoju djelatnost.³⁴

Valja spomenuti i ekonomsko te demografsko stanje u poratnoj Istri za talijanske okupacije. Ekonomske prilike su uvelike još uvijek ovisile o netom završenom ratu i o teškoćama koje je on stvorio. Istra je bila opustošena zbog velikog broja muškaraca koji su služili vojsku te zbog evakuacije dijela stanovnika južne i zapadne Istre.³⁵ Istarsko gospodarstvo je ulaskom u talijanski državopravni sustav postalo iznimno podređeno talijanskoj ekonomiji, a izgubilo je i svoje tradicionalno te ekonomski razvijeno zaleđe bivše države na koje je plasiralo svoje proizvode. Istarsko je gospodarstvo bilo veoma slično talijanskom i nije moglo talijanskom tržištu pružiti proizvod koji već nije bio na njemu, kao što je to bio slučaj s Austro-Ugarskom. Važna je stvar i zatvaranje pulskog arsenala koji je dijelom prešao u ruke mornarice, a dijelom je postao privatno brodersko poduzeće prilikom čega je velika većina nekadašnjih

³² Dukovski, Darko, „Politički, gospodarski i socijalni uzroci egzodusa istarskih Hrvata u vrijeme talijanske uprave 1918.-1943.“, *Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918.-1943.*, ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest, Društvo Egzodus istarskih Hrvata, Zagreb, 2001., 99.-100.

³³ Domini, Mirjana, „Hrvatske škole u Istri za vrijeme talijanske uprave“, *Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918.-1943.*, ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest, Društvo Egzodus istarskih Hrvata, Zagreb, 2001., 401.

³⁴ Dukovski, „Talijanska okupacija Istre 1918-1920.“, 124.-125.

³⁵ Isto, 127.-128.

radnika izgubila posao.³⁶ Veliki broj nezaposlenih se nastojao smanjiti otvaranjem granica te su zabilježeni egzodusi velikih razmjera. Prema podacima kojima je raspolagao dr. Ante Frić, predsjednik Društva „Istra“ u Zagrebu, iz Istre je između dva rata iselilo oko 58000 Hrvata od čega 28000 u Kraljevinu SHS, a ostatak u prekomorske zemlje (SAD, Argentinu, Kanadu, Australiju, Čile itd.). Pretpostavlja se da su iseljenici u Jugoslaviju češće politički motivirani, a oni u prekomorske zemlje ekonomski. Procjenjuje da je u međuraću iz Istre iselilo oko 103000 ljudi netalijanskog podrijetla.³⁷

Po zaključenju Rapallskog ugovora međunarodno se rješava pitanje pripadnosti Istre te ona Zakonom o aneksiji od 19. prosinca 1920. biva potpuno uključena u državnopravni poredak Kraljevine Italije. Ratno stanje u priključenim područjima ukida se 24. veljače 1921. kraljevim dekretom br. 210 te tim činovima završava talijanska okupacija.³⁸

³⁶ Ravlić, Pavao, „Gospodarski uzroci iseljavanja Hrvata i drugi stanovnika Istre između dva svjetska rata“, *Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918.-1943.*, ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest, Društvo Egzodus istarskih Hrvata, Zagreb, 2001., 551.-552.

³⁷ Isto, 559.-560.

³⁸ Dukovski, „Talijanska okupacija Istre 1918-1920.“, 136.

4. STVARANJE KRALJEVINE SHS, DIPLOMATSKA BORBA I RAPALLSKI UGOVOR

Ideja stvaranja jugoslavenske države je sve više pristaša u političkom životu, ali i kod stanovništva, dobivala nakon preporodnog razdoblja i revolucije 1848./49. kada Hrvati i Srbi Monarhije surađuju u borbi protiv mađarske hegemonije. Nezadovoljstvo položajem Južnih Slavena naspram Nijemaca i Mađara učinilo je ideju jugoslavenskog jedinstva prevladavajućom hrvatskom nacionalnom idejom na početku 20. stoljeća. Dio javnosti je rješenje pitanja Južnih Slavena Monarhije vidio u sklopu Austro-Ugarske stvaranjem trećeg dijela uz austrijski i mađarski, dok je drugi dio rješenje vidio izvan Monarhije u uniji s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom. Pred kraj rata postalo je evidentno da Austro-Ugarska neće preživjeti rat te ideja o ujedinjenju sa Srbijom postaje jedina, uz malobrojne frankovce koji zazivaju potpunu nezavisnost Hrvatske.

Rasprave o načinu i prirodi ujedinjenja su se nastavile i pred kraj rata te u poraču. Srbija je odbijala prepustiti svoj superiorni položaj nad Državom SHS i pristati na ravnopravno ujedinjenje. Jugoslavenski odbor je u pregovorima sa srpskom vladom i dalje zahtijevao svoje priznanje kao međunarodnog zastupnika sada već Države SHS. Pašić je smatrao da će s Narodnim vijećem SHS lakše postići dogovor o ujedinjenju na čemu je sve više inzistirala britanska diplomacija te je pozvao Vijeće na pregovore u Ženevi na kojim su sudjelovali i Trumbić i srpska oporba. Pašić je na konferenciji koju je sam sazvao bio potpuno potučen zajedničkim nastupom Trumbića, Korošca i vođe srpske opozicije Draškovića. Stjeran u kut Pašić je obećao priznati Narodno vijeće i boriti se za njegovo međunarodno priznanje kao saveznika, a jugoslavenskih legija kao ratujuće vojske. Ženevskom deklaracijom 9. studenog 1918. predviđeno je ujedinjenje na temelju ravnopravnosti Države SHS i Kraljevine Srbije te borba za teritorijalnu nedjeljivost što je usmjereno uglavnom protiv talijanskih presezanja.³⁹

Međutim, stanje na terenu se rapidno pogoršavalo. Dok je talijanska okupacija postajala svakim danom sve veći problem za nemoćnu Državu SHS, u zemlji je sve više rasla potreba da se problem riješi ujedinjenjem sa Srbijom. Dobivši prave informacije o stanju u Hrvatskoj i Zagrebu, Pašić je shvatio kako je njegova pozicija

³⁹ Šepić, 152.-158.

puno bolja nego što je smatrao i da u Narodnom vijeću u Zagrebu postoji jedna jaka struja srpskih političara predvođena Svetozarom Pribićevićem koji su zastupali ideje puno bliže Pašićevim te on povlači svoj potpis sa Ženevske deklaracije.⁴⁰ U nemogućnosti da dobiju međunarodno priznanje Narodnog vijeća i Trumbića kao njegovog zastupnika, Trumbić i Korošec su postajali sve bespomoćniji. Srbija je imala status saveznika, a najbitnije od svega imala je vojsku. Osnovni cilj srpske vojske na teritoriju bivše Austro-Ugarske bio je osigurati područja koja su joj obećana Londonskim ugovorom u vidu takozvanog velikosrpskog rješenja do crte Osijek-Šamac na istoku. U Zagreb je na poziv Vijeća poslan potpukovnik Dušan Simović koji je bio zadužen za komunikaciju s Narodnim vijećem i za organizaciju obrane i javnog reda na prostoru Hrvatske i Slovenije.⁴¹

Odbor Narodnog vijeća u Sarajevu je već pozvao srpsku vojsku u Bosnu i Hercegovinu u cilju uspostavljanja reda te je zahtijevao što brže ujedinjenje. Vlada Narodnog vijeća za Dalmaciju je 16. studenog uputila Narodnom Vijeću u Zagrebu zahtjev za što bržim ujedinjenjem te su zbog talijanske opasnosti prijetili ujedinjenjem mimo Vijeća u Zagrebu.⁴² Središnji odbor Narodnog vijeća je na sjednici 23. i 24. studenog žestoko raspravljao o ujedinjenju. Uglavnom hrvatski zastupnici predvođeni Antom Pavelićem (starijim) borili su se protiv bezuvjetnog ujedinjenja te su prije svega tražili savjetovanje s Trumbićem i Korošcem dok je struju srpskih političara te zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije koji su zahtijevali bezuvjetno i bezodvlačno ujedinjenje predvodio Svetozar Pribićević, koji je ujedno i predsjedavao sjednicama.⁴³ Nakon rasprava donijeta je odluka kojom je struja predvođena Pribićevićem pobijedila te se u noći 26. studenog odlučilo da se u Beograd uputi sljedećeg jutra delegacija koja je imala pregovarati o ujedinjenju.

U Beogradu je pregovore s delegacijom vodio Stojan Protić te je dogovoreno ujedinjenje na načelima Krfske deklaracije, 30. studenog sastavljena je adresa regentu Aleksandru koja je pročitana 1. prosinca 1918. na što Aleksandar odgovara svojom adresu Vijeću te proglašava ujedinjenje i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

⁴⁰ Isto, 159.-160.

⁴¹ Isto, 163.-164.

⁴² Isto, 178.

⁴³ Isto, 178.-183.

Mlada država nije smjela gubiti vrijeme te je počela borbu za svoje međunarodno priznanje i teritorijalni integritet. Za ministra vanjskih poslova u novoj jugoslavenskoj vladi imenovan je Trumbić, koji se pripremao za parišku mirovnu konferenciju. Italija je još uvijek bila glavna prepreka rješavanju jadranskog pitanja i priznanju Kraljevine SHS. Iako se stanje na terenu uvelike promijenilo od 1915., Sonnino je i dalje predvodio talijansku diplomaciju i vanjske poslove odbacujući bilo kakvo odstupanje od Londonskog ugovora što je onemogućavalo sporazum na temelju modernih načela nacija i samoodređenja.⁴⁴ Zbog tvrdokornosti svojih zahtjeva talijanska vlada se našla u nešto težem položaju s obzirom da su SAD odbile priznati Londonski ugovor, a i ostale su saveznice na stabilnu jugoslavensku državu gledale kao branu budućem njemačkom ili boljševičkom širenju.

Nezadovoljstvo saveznicima i stvaranjem jugoslavenske države je raslo u Italiji. Javnost je osjetila da su mogući teritorijalni probici pod velikim znakom upitnika te se zahtijevala oštra reakcija vlade u vidu zaštite talijanskih ratnih ciljeva. Prevladava narativ da je talijanska pobjeda osakaćena i kako su nacionalni interesi izdani od saveznika. U svrhu rješavanja pitanja okupacije s radom počinje Međusaveznički pomorski komitet za Jadran koji na sjednici 29. studenog 1918. u Rimu donosi odluku o podjeli istočne obale Jadrane na četiri okupacijske zone. Talijanska vojska je držala okupaciju na područjima obećanima Londonskim ugovorom, britanska mornarica na sjevernom Jadranu i Kvarneru, SAD područje od rta Planka do otoka Šipana, a područje do albanske granice Francuska.⁴⁵

U talijanskoj vladi se za rješenje drugačije Londonskom ugovoru zalagao Leonida Bissolati. Uvidio je kako je talijanska politika nerealna te kako bi ne uzimanje u obzir načela nacionalnog samoodređenja moglo samo otvoriti vrata novim sukobima. Nadahnut Wilsonovim programom smatra kako se Italija treba odreći Dalmacije, djela Tirola i Dodekaneza, a da pojača zahtjeve za Trentinom, Goricom, Trstom i Istrom gdje predlaže crtu razgraničenja Učka – rt Mašnjak. Bissolati ipak biva odbijen sa svojim prijedlogom i Sonnino je konačno obranio Londonski ugovor iako će u službenom programu i sam zahtijevati njegovo kršenje. Iako je u početku bio protiv zahtjeva za Rijekom smatrajući kako bi to bilo samo još dodatno nadolijevanje ulja na vatru i kako Italija nije dovoljno jaka, na kraju popušta te traži i Rijeku za Italiju.⁴⁶

⁴⁴ Isto, 190.-192.

⁴⁵ Isto, 188.-189.

⁴⁶ Isto, 191.-192.

Trumbić, s druge strane, uporišta za svoju stranu pronalazi u Wilsonovom programu i Rimskom paktu potlačenih naroda. Predlaže da granica razgraničenja bude crta rt Kamenjak – Spič te da sve istočno od nje pripadne Kraljevini SHS, dok je Trst trebao postati slobodni grad pod međunarodnom zaštitom. Talijanska vlada je odbijala prihvatiti takav prijedlog. Uvidjevši nemogućnost kompromisnog dogovora, vladi Kraljevine SHS ne preostaje ništa drugo nego usvojiti stav u kojem će odbiti bilo kakvo odstupanje i kojim će tražiti puno poštivanje etničkih granica kako bi zaštitila svoje sunarodnjake, uz to što za Trst traže status slobodnog grada te s tim zahtjevima izlazi na mirovnu konferenciju u Parizu.⁴⁷

Jadransko pitanje je predstavljalo jedan od ozbiljnijih problema nove teritorijalne preraspodjele u Europi. Delegaciju Kraljevine SHS predvodio je Trumbić, a njen glavni cilj bio je pobiti Londonski ugovor. Goruće pitanje tada postaje i riječko pitanje. Iako Rijeka nije obećana Italiji Londonskim ugovorom, ona je ipak istaknula svoje pretenzije.⁴⁸ Rijeka je kao *corpus separatum* bila dio Ugarskog primorja u Austro-Ugarskoj te je mađarska uprava radila na jačanju talijanskog identiteta Rijeke pa je sama Rijeka na kraju rata ipak bila većinski talijanski grad. Međutim, susjedni Sušak, koji je bio neodjeljiv od Rijeke, bio je apsolutno hrvatski, a i sama okolica Rijeke i njeno zaleđe imalo je većinski hrvatski karakter.⁴⁹ Za Zagreb i Ljubljanu, a nakon sloma ideje kako bi Kraljevina SHS mogla dobiti sjevernu Albaniju, i za Beograd Rijeka postaje prirodna luka s vrlo razvijenom željezničkom infrastrukturom koja bi je spajala sa sva tri velika središta novostvorene države. Ona je Kraljevini SHS bila od iznimnog značaja s obzirom da druge jake izvozne luke nije imala te je trebalo utrošiti značajna sredstva kako bi se izgradila nova.⁵⁰ Italiji ona nije imala neku iznimnu važnost, nego je glavni cilj bio riješiti se konkurencije koju bi ona mogla predstavljati većim talijanskim lukama. Pitanje je postalo još užarenije nakon što je talijanski književnik i bivši časnik kraljevske vojske Gabriele D'Annunzio sa svojih dvije tisuće sljedbenika zauzeo grad gotovo bez ikakve borbe i proglasio aneksiju Italiji.

Riječko pitanje imalo je utjecaja i na granični spor oko Istre. Istra je uz Trst, Goričku i Slovensko primorje bila teritorij kojeg se Italija nikako nije mogla odreći. Teško je bilo očekivati kako će Kraljevina SHS dobiti to područje. Najveći saveznik

⁴⁷ Isto, 195.-196.

⁴⁸ Pederin, Ivan, *Jadransko pitanje*, Maveda, Rijeka, 2007., 314.

⁴⁹ Isto, 317.

⁵⁰ Isto, 317.-318.

kojeg su Trumbić i Pašić mogli pronaći je predsjednik SAD-a Wilson. Braneći svoja načela i interese malih naroda bivše Monarhije, Wilson je iznio mišljenje kako su talijanska traženja neosnovana, a Londonski ugovor, koji nije obvezivao SAD, zastario i poguban za buduće mirovne napore u tom dijelu Europe.⁵¹ On predlaže crtu koja u slučaju Istre ide duž planine Učke i nastavlja se na rijeku Rašu. Zapadno od te crte bio bi talijanski teritorij, a istočno zajedno s Rijekom jugoslavenski.⁵²

Memorandumom od 9. prosinca 1919. predlaže se da Rijeka postane slobodni teritorij pod mandatom Lige naroda. Trumbiću iz Beograda tada dolazi direktiva po kojoj Italija može dobiti Istru do rijeke Raše, a u slučaju Rijeke će se tražiti plebiscit. Trumbić odbija prijedloge talijanske aneksije ili slobodnog teritorija Rijeke i stoji iza Wilsonove crte koja je delegaciji bila prihvatljiva, što ističe u razgovoru s talijanskim premijerom Francescom Saveriom Nittijem.⁵³ Trumbić je bio svjestan da najviše što može dobiti je Istra do rijeke Raše te je zato i forsirao Wilsonovo rješenje s obzirom da se time Rijeka predviđala Kraljevini SHS.

Wilsonova pozicija u SAD-u pred nove izbore slabi, a samim time prijeti i opasnost da Kraljevina SHS izgubi najvećeg saveznika.⁵⁴ Time jača i talijanska pozicija, a konferencijom opet vedre i oblače francuski i britanski premijeri, George Clemenceau i David Lloyd Georg, koji imaju ugovorne obaveze prema Italiji i svjesni su da moraju „nagraditi“ svojeg saveznika za ratni napor. Svjesni kako Londonski ugovor vjerojatno neće biti dobro rješenje spora, oni ga koriste kao prijetnju delegaciji Kraljevine SHS kako bi se što prije riješilo pitanje.⁵⁵ Delegacija je u tom trenutku bila spremna i na to da Rijeka bude slobodni grad pod mandatom Lige naroda s vlastitim diplomatskim predstavništvom ukoliko bi se striktno provela Wilsonova crta razgraničenja.⁵⁶ Izravni pregovori između Italije i Kraljevine SHS povelili su se 13. i 14. travnja 1920. u Parizu, a 11. svibnja preselili u Pallanzu. Zatim je za 7. studenoga sazvana konferencija u Rapallu.⁵⁷

Delegaciju Kraljevine SHS na toj konferenciji činili su Trumbić, Milenko Vesnić i Kosta Stojanović dok su talijansku činili Giovanni Giolitti, Carlo Sforza i Ivanoe Bonomi.

⁵¹ Kardum, Livia, „Američka politika u 1918. i problem Austro-Ugarske“, 1918. u *Hrvatskoj povijesti*, ur. Željko Holjevac, Matica hrvatska, Zagreb, 2012.

⁵² Pederin, 331.

⁵³ Isto, 329.-331.

⁵⁴ Isto, 327.

⁵⁵ Isto, 332.-333.

⁵⁶ Isto, 335.

⁵⁷ Isto, 337.

Pregovori su rezultirali ugovorom u Rapallu 20. studenog 1920. kojim Italija dobiva Istru, Trst, Zadar, kvarnerske otoke i Rijeku s koridorom koji je spaja s Italijom.⁵⁸ Ovime nisu bile potpuno zadovoljne ni jedna ni druga strana. U Italiji će nezadovoljstvo dovesti do kasnijeg uspona fašizma. Kraljevina SHS je morala predati oko šestotinjak tisuća Hrvata i Slovenaca koji će u nadolazećim godinama trpjeti teror fašističke vlasti u želji da uništi njihove nacionalne osjećaje. Također, ostala je lišena vitalne trgovačke luke Rijeke što će biti veliki udar trgovini i gospodarstvu jugoslavenske države.

⁵⁸ Isto, 337.

ZAKLJUČAK

Jadransko pitanje ključno je za razumijevanje složenog razdoblja Prvog svjetskog rata i poraća u hrvatskoj povijesti. Otvaranjem Sočanskog bojišta velik broj Hrvata, poglavito iz jadranskih primorskih krajeva, poslan je na bojište smatrajući da će se upravo oni srčano boriti ne samo za vlastiti život, nego i protiv moguće talijanske okupacije tih krajeva. Sama Istra nije osjetila ratni vihor, ali je itekako osjetila posljedice rata. Istarsko gospodarstvo je bilo uništeno, nedostajalo je radne snage, područje južne Istre bilo je evakuirano, a jedino je pulski arsenal nastavio biti pokretač industrije te je radio pod ratnim uvjetima.

Talijanska involviranost u ratu počinje potpisivanjem Londonskog ugovora. Pregovorima s obje strane dolazi do sporazuma s Antantom koja joj bez ikakvih problema ili moralnih skrupula može obećati željeno na istočnoj obali Jadrana. Istra je predstavljala ključ budućoj talijanskoj dominaciji na Jadranu zahvaljujući svojoj strateškoj poziciji, ali i moćnom pulskom arsenalu. Krajem rata Italija zato hita okupirati Trst i Pulu u koje ulazi bez borbe i u suradnji s lokalnim odborima Narodnog vijeća SHS radi uspostave reda na područjima propale Austro-Ugarske.

Nakon proglašenja Države SHS i kasnijeg ujedinjenja sa Srbijom kreće diplomatska borba za rješavanje jadranskog pitanja. Šef jugoslavenske diplomacije Ante Trumbić, svjestan da cijelu Istru neće moći dobiti, bori se za Wilsonovu crtu koja bi granicu uspostavila na rijeci Raši te bi Kraljevina SHS dobila i Rijeku. No nakon pregovora u Rapallu Italija dobiva cijelu Istru, a Rijeka postaje slobodnom državom koju će kasnije nakon Rimskog ugovora anektirati Italija.

Istri slijedi razdoblje obilježeno zatiranjem njenog slavenskog identiteta, iseljavanjem slavenske inteligencije, gospodarskog nazadovanja i fašističkog terora. Iako je Istra dvadesetak godina bila djelom države čija je vlast uništavala njeno hrvatsko i slovensko nasljeđe, ta je epizoda oblikovala njen hrvatsko-slovenski i jugoslavenski identitet što je kulminiralo Narodnooslobodilačkom borbom koja počinje nakon kapitulacije Kraljevine Italije.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

1. Čulinović, Ferdo, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
2. Šišić, Ferdo, *Jadransko pitanje na konferenciji mira u Parizu: Zbirka akata i dokumenata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1920.
3. Štambuk-Škalić, Marina, Matijević, Zlatko, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu: 1918 - 1919. Izabrani dokumenti*, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2008.

Literatura

1. Cattaruzza, Marina, „The Making and Remaking of a Boundary – the Redrafting of the Eastern Border of Italy after the two World Wars”, *Journal of Modern European History*, 1, 2011., 66.-86.
2. Domini, Mirjana, „Hrvatske škole u Istri za vrijeme talijanske uprave“, *Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918.-1943.*, ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest, Društvo Egzodus istarskih Hrvata, Zagreb, 2001., 399.-414.
3. Dukovski, Darko, *Hrvatska povijest 20. stoljeća: Istra i Rijeka u prvoj polovici 20. stoljeća (1918.-1947.)*, Leykam International, Zagreb, 2010.
4. Dukovski, Darko, „Politički, gospodarski i socijalni uzroci egzodusa istarskih Hrvata u vrijeme talijanske uprave 1918.-1943.“, *Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918.-1943.*, ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest, Društvo Egzodus istarskih Hrvata, Zagreb, 2001., 99.-141.
5. Dukovski, Darko, „Talijanska okupacija Istre 1918-1920.“, *1918. u Hrvatskoj povijesti*, ur. Željko Holjevac, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., 117.-138.
6. Kardum, Livia, „Američka politika u 1918. i problem Austro-Ugarske“, *1918. u Hrvatskoj povijesti*, ur. Željko Holjevac, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., 53.-71.
7. Pederin, Ivan, *Jadransko pitanje*, Maveda, Rijeka, 2007.
8. Ravlić, Pavao, „Gospodarski uzroci iseljavanja Hrvata i drugi stanovnika Istre između dva svjetska rata“, *Talijanska uprava i egzodus Hrvata 1918.-1943.*, ur. Marino Manin, Hrvatski institut za povijest, Društvo Egzodus istarskih Hrvata, Zagreb, 2001., 549.-562.
9. Ruk, Filip, *Oružane snage Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u arhivskoj građi. Diplomski rad*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2018.

10. Seton-Watson, R. W., „Italian Intervention and the Secret Treaty of London”, *The Slavonic Review*, 14, 1926., 271.-297.
11. Šepić, Dragovan, *Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije: Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914-1918*, Čakavski sabor, Izdavački centar, Pula, Rijeka, 1989.
12. Tominac, Nikola, „79. pukovnija zajedničke vojske u Prvome svjetskom ratu“, 1918. *u Hrvatskoj povijesti*, ur. Željko Holjevac, Matica hrvatska, Zagreb, 2012., 283.-322.

SAŽETAK

Ovim radom razrađuje se razdoblje od potpisivanja Londonskog ugovora 1915., kraja Prvoga svjetskog rata i poraća, mirovne konferencije i pregovora do potpisivanja Rapallskog ugovora 1920. godine. Londonskim ugovorom Italija je ušla u Prvi svjetski rat na strani Antante, a zauzvrat je dobila obećanja o istočnoj obali Jadrana. Planove Italije i Antante otkrila je skupina hrvatskih, slovenskih i srpskih političkih emigranata okupljenih u Jugoslavenski odbor koji će se potom boriti protiv Londonskog ugovora i za interese Južnih Slavena Austro-Ugarske Monarhije. Krajem rata došlo je do raspada Austro-Ugarske te proglašenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba koja je težila ujedinjenju s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom. Nova država našla se u nezavidnoj situaciji bez efektivne vojne sile i međunarodnog priznanja. Za to vrijeme talijanska vojska okupirala je velike dijelove obale i nametnula neprijateljski stav prema tijelima vlasti Države SHS i slavenskom stanovništvu. Ta teška situacija ubrzala je proces ujedinjenja. Nakon proglašenja Kraljevine SHS započela je diplomatska borba na mirovnim konferencijama i pregovorima koja je rezultirala Rapallskim ugovorom kojim su Gorička, Trst, Istra i Zadar postali talijanskim teritorijem.

Ključne riječi: Istra, Jadransko pitanje, Prvi svjetski rat, Jugoslavenski odbor, Kraljevina Italija, Kraljevina Srbija, Država SHS, Kraljevina SHS, Londonski ugovor, Rapallski ugovor

ABSTRACT

The thesis elaborates the period from the signing of the Treaty of London in 1915, the end of the World War I, the peace conference and negotiations to the signing of the Treaty of Rapallo in 1920. With the Treaty of London, Italy entered World War I on the side of the Entente, and in return it got promises about the eastern Adriatic coast. The plans of Italy and the Entente were revealed by a group of Croatian, Slovenian and Serbian political emigrants gathered in the Yugoslav Committee, which will then fight against the London Treaty and for the interests of the South Slavs of the Austro-Hungarian Monarchy. At the end of the war, Austria-Hungary collapsed, and the State of Slovenes, Croats and Serbs was proclaimed, which strived for unification with the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Montenegro. The new state found itself in an unenviable situation without an effective military force and international recognition. During this time, the Italian army occupied large parts of the coast and imposed a hostile attitude towards the authorities of the State of Slovenes, Croats and Serbs, and the Slavic population. This difficult situation accelerated the unification processes. After the proclamation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the diplomatic struggle began at peace conferences and negotiations, which in 1920 resulted with the Treaty of Rapallo, by which Goriška, Trieste, Istria and Zadar became Italian territory.

Key words: Istria, Adriatic question, First World War, Yugoslav Committee, Kingdom of Italy, Kingdom of Serbia, State of Slovenes, Croats and Serbs, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Treaty of London, Treaty of Rapallo